

ÖZNESİ GÖSTERİLMİYEN BİR CÜMLE TİPİ DAHA

*Selma GÜLSEVİN**

I. GİRİŞ

Bir düşünceyi, bir duyguyu, bir hareketi, bir hadiseyi, bir durumu tam olarak bir hüküm halinde ifade eden kelime veya kelime dizisine cümle adı verilir. Cümlelerin kuruluşunda görev alan birimlere de “cümlelerin öğeleri” denir. Bu öğeler “yüklem”, “özne”, “dolaylı tümleç”, “zarf tümleci (zarf)”, “nesne” şeklinde adlar alırlar. Genel kabullere göre, “özne” ve “yüklem” cümlelerin temel öğeleridir. Yani bir cümlelerin oluşabilmesi için, bir yüklem ve en azından bir öznenin bulunması gerekir. Cümle ile ilgili her konu, gramerciler tarafından ortak bir anlayışla değerlendirilmemektedir. Hatta, son yıllarda bazı gramerciler, çok yaygın kabullerde bile bazı yanlış tanımlamalar, sınıflandırmalar vs. olduğunu dikkatlerimize sunmaktadırlar.¹

Biz de bu makalemizde “öznesi gösterilemeyecek bir cümle tipi” üzerindeki düşüncelerimizi belirtmek istiyoruz. Daha önce, özne konusu üzerine pek çok yazı da yazılmıştır. 1993 yılında Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen “Türk Gramerinin Sorunları” adlı toplantıda, Hamza Zülfikar, özne türleri ve bunların adlandırılışı üzerine sunduğu bildirisinde, o güne kadar konu ile ilgili olarak gramercilerimizin verdiklerini de bir araya getirmiştir.²

* Öğr.Gör., AKÜ, Uşak Eğitim Fakültesi

¹ Gramerimiz ile ilgili yeni görüş ve anlayışlara, çeşitli makale ve kitaplarda rastlamaktayız. Ancak, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenen gramerimizle ilgili yeni yaklaşım ve önerilerin tartışıldığı bilimsel toplantıların bu konudaki yeri ve önemi çok büyüktür. Yıllardır “birleşik cümle” diye adlandırdığımız cümle tiplerinin bile “basit cümleler” olduğunun gösterildiği Leyla Karahan’ın bildirisi, Türk Dil Kurumundaki tartışma toplantılarına güzel bir örnek oluşturur.

² Hamza Zülfikar, “Özne Türleri ve Bunların Adlandırılışı”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı* (22-23 Ekim 1993), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s.43-51

II. GRAMERLERİMİZDE VERİLEN BİLGİLER

A. ÖZNE KAVRAMI

Gramerlerimizde, öznenin, “*yüklem bildirdiği işi yapan, yapılan işten etkilenen ya da yüklem bildirdiği durumda olan cümle unsuru*” olduğu söylenir. Özneyi bulmak için yükleme KİM veya NE soruları sorulur. Bir başka deyişle, yükleme sorulan KİM veya NE sorularının cevabı, özneyi gösterir. Zeynep Korkmaz, “Fiilin gösterdiği kılış ile doğrudan ilgili olan kişi ya da şeye verilen ad; bir oluş veya kılışın gerçekleşmesini sağlayan kimse veya şey” diye tanımlar.³ Yine gramerlerimizde, özneye, özelliklerine göre çeşitli adlar verilmiştir.

- (Gerçek) Özne: İsim cümlelerinin ya da etken, dönüşlü ve işteş çatılı fiil ya da fiilimsilerle kurulmuş fiil cümle ya da cümleciklerinin öznelerine denir.⁴
- Sözde Özne: Edilgen çatılı fiil ya da fiilimsilerle kurulan cümlelerde özne gibi görünen, ama gerçekte özne olmayan kelime ya da kelime öbeklerine bu ad verilir.⁵ Bazı gramerçiler hem bu terimi kullanır, hem de aynı cümlede bir “örtülü özne”nin varlığından söz eder.⁶
- Gizli Özne: Özne bazı cümlelerde bir kelime veya kelime grubu olarak yer almaz. Cümlenin öznesi, yüklem taşıdığı şahıs ekinden anlaşılır. Şahıs ekinin gösterdiği zamir, cümlenin öznesidir. Böyle özneler, gizli özne diye adlandırılır.⁷

Bu bilgilerden çıkardığımız sonuçlara göre, kendisi için kullanılan terim ne olursa olsun,

B e n size yarın geleceğim. (gerçek özne)

S i z e yarın geleceğim. (gizli özne)

C a m kırıldı. (sözde özne), gibi cümlelerin öznesi vardır.

³ Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1990, s.119

⁴ “Gerçek özne” terimine sadece Haydar Ediskun’da rastladık. Haydar Ediskun, *Türk Dilbilgisi*, 4. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s.333. Diğer gramerlerde de yukarıdaki tanım verilmekte, ancak “gerçek özne” terimi kullanılmamaktadır.

⁵ Ediskun, Haydar, *a. g. e.*, s.333; Mazhar Kükey, *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara 1975, s.79

⁶ Hikmet Dizdaroğlu, *Tümce Bilgisi*, Ankara 1974, s.41

⁷ Leyla Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1995, s.50

B. ÖZNESİ GÖSTERİLMİYEN (veya ÖZNESİZ) CÜMLE KAVRAMI

Peki, “ÖZNESİZ CÜMLELER VAR MIDIR?” Bu sorunun karşılığı da, gramerlerimizde farklı şekillerde verilmektedir:

- M u h a r r e m E r g i n : “Fail, yalnız meçhul fiilli cümlelerde bulunmaz. Yalnız teklik üçüncü şahısları kullanılan meçhul fiiller, fâil istemezler. Gereklilik kipinin teklik üçüncü şahsının şahıssız umumî kullanılışında da fâil bulunmaz: *güt-meli, yaz-malı* .”⁸
- H a y d a r E d i s k u n : “Dilimizde kimi çekimli fiillerin olumlu ya da olumsuz üçüncü tekil kişileri kalıplaşmış gibidirler. Böyle fiillerin öznelerini - mümkün olsa bile - göstermeye çalışmak doğru değildir: *Bir kaşık daha ister misiniz? Teşekkür ederim, yeter.* ... Çekimli fiillerin üçüncü çoğul kişileri ile kurulan kimi fiil cümlelerinde bir öznenin varlığı düşünülür, sezilir; ama kendisi konuşma ya da yazıda açıkça gösterilemez: *Ağlamayan çocuğa meme vermezler.*”⁹
- M a z h a r K ü k e y : “Geçişsizken edilgenleştirilen eylemlerin yapacakları tümcelerde özne bulunmaz: *Bu söze gülünür.*”¹⁰
- L e y l a K a r a h a n : “Meçhul fiillerle kurulan cümlelerde özne bulunmaz. Meçhul fiil, geçişsiz fiillere -l- veya -n- getirilerek yapılır. Bu fiillerin yalnız üçüncü şahsı kullanılır. Gereklilik kipinin teklik üçüncü şahsının bazı kullanışlarında da özne bulunmaz: *Rihtundan yalıya mermer iki üç basamakla çıkılır, basıkça tavanlı, loşça, mermer döşeli büyük bir avluya girilirdi.* .. *Aşkın zedelediği bin türlü talihsizler içinde, en çok bu hiçe giden kurbanlara acımalı.*”¹¹

Kaya Bilgegil ise: “Yüklemi edilgen fiil olan cümlede özne ya söylenmez veya ‘t a r a f ı n d a n’ sözüyle cümleye bağlanır: *Kapı açıldı. Bu kitap naçizleri tarafından hazırlanıyor.*” diyerek, buradaki *kapı* ve *kitap* kelimelerini özne kabul etmemiştir.¹² Bir bakıma, yukarıda “meçhul çatılı yüklem”in öznesiz sayılması görüşüne Kaya Bilgegil katılmıyor demektir. Çünkü: “Bu söze gülünür”. cümlesinde de, aslında “... tarafından gülünür” anlamı bulunmaktadır.

⁸ Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, 21. Baskı, Bayrak Yayınları, İstanbul 1993,s.377

⁹ Haydar Ediskun, *a. g. e.*, s.333-334

¹⁰ Mazhar Kükey, *a. g. e.*, s.86

¹¹ Leyla Karahan, *a. g. e.*, s.50-51

¹² Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 2. Baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1982, s.28

Öznesiz cümlelerle ilgili olarak gramercilerimizin verdiklerini şöyle özetleyip sınıflandırabiliriz:

1. Yüklemin “meçhul çatılı bir fiil” olan cümlelerde özne bulunmaz:
İzinsiz girilmez. (kim girilmez?, ne girilmez?)
2. Bazı cümlelerin özneleri, (belirli sebeplerden dolayı) gösterilmez.

Bunlar:

a. Yüklemin taşıdığı şahıs ekinden dolayı gerçekte bir öznesi olan, ancak yüklem taşıdığı ekten anlaşılan özne ile gerçekte fiili yapan öznenin farklı olduğu cümlelerde özne gösterilmez:

(Kaçamazsın benden) Adamı böyle yakalarlar. (Yüklem üçüncü kişiyi göstermesine rağmen, fiili yapan birinci kişidir.)

b. Yüklemin gereklilik kipinin üçüncü kişi çekimi olan cümlelerde de, fiilin öznesi bazan üçüncü kişi değil, birinci kişidir. Bu cümlelerde de özne gösterilmez:

Şimdi eve gitmeli. (gidecek olan, ben'im,yani birinci teklik kişi.)

c. Cevap olarak kullandığımız kalıplaşmış sözlerden oluşan cümlelerde özne gösterilmez:

Bizimle Ankara'ya gelir misin? Olur.

C. KELİME GRUPLARI KAVRAMI VE CÜMLENİN

ÖĞELERİ BAKIMINDAN DURUMU

Cümleyi meydana getiren öğelerden herbiri, birer kelimedenden oluşabileceği gibi, kelime gruplarından da oluşabilir.

Kelime grubu, bir varlığı, bir kavramı, bir niteliği, bir durumu veya bir hareketi karşılamak üzere belirli kurallar içinde yan yana gelen kelimeler topluluğudur.¹³

Kelime grupları, cümle ve kelime grupları içinde tek kelime gibi iş görürler. Cümlenin öğeleri gösterilirken bir kelime grubunu oluşturan kelimeler birbirinden ayrılamaz:

Çalışkan kişiler, / çevrelerinde yaşayan insanlara / örnek olurlar.

özne

tümleç

yüklem

¹³ Karahan, Leyla, *a.g.e.*, s.11

III. TARTIŞMA

Bu bilgiler ışığında şu cümlelere bakalım:

(1) Okula koşarak gidiyor.

tümleç zarf yüklem (öznesi, 'o')

(2) Çayı siz demlemelisiniz.

nesne özne yüklem

(3) Sergi gezildi.

özne yüklem

(4) Bütün salon sessizliğe gömüldü.

özne yüklem

(5) Koşarak odaya giren kız, yeni alınan vazoyu kırınca hapı yutmuştu.

özne zarf yüklem

(6) Bu yolda durulmaz.

d.tümleç yüklem

(7) (Kaçamazsın benden.) Adamı böyle yakalarlar.

nesne zarf yüklem

(8) Şimdi eve gitmeli.

zarf d.tümleç yüklem

(1), (2) ve (3). cümlelerde, öğeler birer kelimeliktir. (4) ve (5). cümlelerin öğeleri ise, “kelime grupları”ndan oluşmuştur. Bu kelime gruplarındaki kelimeler, cümlenin öğeleri belirlenirken birbirlerinden ayrı düşünülmez. İlk beş cümlenin de yüklemlerine sorulan KİM veya NE sorularının cevapları alınabilmektedir. Yani bunların “özne”leri bulunabilmektedir.

(6). cümlede, yüklem meçhul fiil olduğu için - gramerlerimize göre- öznesi yoktur.

(7) ve (8). cümlelerin öznesi, yükleme bakıldığında üçüncü kişi gibi görünse de aslında fâiller birinci kişidir. (7). cümlede adamı birinci kişi yakalamıştır ve elinden kimsenin kurtulamayacağını belirtmek için “Adamı böyle yakalarlar.” demiştir. (8). cümlede ise,

gütmeli şekli üçüncü kişiyi gösterse de, eve gitmesi gereken birinci kişidir. Yüklem taşıdığı ekten anlaşılan özne ile, fiili yapan özne farklı olduğu için, - gramerlerimize göre - bu cümlelerin öznesi gösterilmez.

Peki aşağıdaki cümlelerin özneleri var mıdır? Varsa hangileridir? Yoksa, neden yoktur?

- (9) *O günden beri ağzını bıçak açmıyor.*
- (10) *Yaptıkları ortaya çıkarsa onun da başı ağrır.*
- (11) *Haberi öğrenince sevinçten ayakları yerden kesildi.*
- (12) *İçeri girer girmez çocuğun ağlayacağı tutmuştu.*
- (13) *Oturduğum yerde birden içim geçivermiş.*
- (14) *Son ablasının da evlendiği düğünde kızcağzın etekleri zil çalıyordu.*
- (15) *Penaltı düdüğü çalındığında yüreğim ağzıma gelmişti.*

(9), (10), (11), (12), (13), (14) ve (15). cümlelerdeki öznelerin sırrı, bu cümlelerin yüklemelerinin içinde yatmaktadır. Yukarıdaki son yedi cümlelerin yüklemi de, birer “**birleşik fiil grubu**”durlar. Yani bu cümlelerin yüklemelerini “*açmıyor*”, “*ağrır*”, “*kesildi*”, “*tutmuştu*”, “*geçivermiş*”, “*çalıyordu*” ve “*gelmişti*” şeklinde göstermemiz mümkün değildir. Çünkü cümlelerin öğeleri belirlenirken, “*ağzını bıçak açma-*”, “*başı ağrı-*”, “*ayakları yerden kesil-*”, “*ağlayacağı tut-*”, “*içi geç-*”, “*etekleri zil çal-*” ve “*yüreği ağzına gel-*” gibi anlamca kaynaşmış birleşik fiil gruplarını bir bütün halinde düşünmemiz gerekmektedir.

Anlamca kaynaşmış birleşik fiil grubunu meydana getiren kelimeler arasında:

özne + yüklem	(<i>canı sıkıl-</i>)
nesne + yüklem	(<i>kafayı ye-</i>)
tümleç + yüklem	(<i>yatağa düş-</i>)
özne + nesne + yüklem	(<i>ağzını bıçak açma-</i>)
özne + tümleç + yüklem	(<i>yüreği ağzına gel-</i>), ...

gibi ilişkiler olabilir. Yukarıdaki tiplerden “özne + () + yüklem” yapısında olan birleşik fiiller eğer cümlenin yüklemi olmuşsa, o cümlelerde ayrıca bir özne daha bulunmaz. Cümleyi öğeleri bakımından ayırırken, “birleşik fiil grubunu” da parçalayamayacağımızdan, bu tip cümlelerde “ÖZNE GÖSTERİLMEZ”.

Bizce, bu cümlelerinin öğeleri şu şekilde gösterilebilir

- (9) O gündən beri ağzını bıçak açmıyor.
zarf yüklem
- (10) Yaptıkları ortaya çıkarsa onun da başı ağrır.
zarf yüklem
- (11) Haberi öğrenince sevinçten ayakları yerden kesildi.
zarf zarf yüklem
- (12) İçeri girer girmez çocuğun ağlayacağı tutmuştu.
zarf yüklem
- (13) Oturduğum yerde birden içim geçivermiş.
zarf zarf yüklem
- (14) Son ablasının da evlendiği düğünde kızcağzın etekleri zil çalıyordu.
zarf yüklem
- (15) Penaltı düdüğü çalındığında yüreğim ağzuma gelmişti.
zarf yüklem

IV. SONUÇ

Yüklemi anlamca kaynaşmış birleşik fiil olan cümlelerde, eğer yüklem kendi içerisinde “özne + yüklem (buna başka öğeler de eklenebilir)” kuruluşunda ise, bu yüklem oluşturduğu cümlelerde (yüklem yapısı içinde yer alan öznenen başka) özne bulunmaz. Dolayısı ile de, bu tip cümlelerde de özne gösterilmez.

Bu yeni tip de eklendiğinde, gramerlerimizde, öznesi gösterilmeyen cümlelerle ilgili şu bilgileri verebiliriz:

ÖZNESİ GÖSTERİLMEYEN CÜMLE TİPLERİ

1. Yüklemi “meçhul çatılı bir fiil” olan cümlelerde özne bulunmaz:

İzinsiz girilmez. (kim girilmez?, ne girilmez?)

2. Bazı cümlelerin özneleri, - belirli sebeplerden dolayı - gösterilmez. Bunlar:

a. Yüklem taşıdığı şahıs ekinden dolayı gerçekte bir öznesi olan, ancak yüklem taşıdığı ekten anlaşılan özne ile gerçekte fiili yapan öznenin farklı olduğu cümlelerde özne gösterilmez:

(Kaçamazsın benden) *Adamı böyle yakalarlar.*

(Yüklem üçüncü kişiyi göstermesine rağmen, fâil birinci kişidir.)

b. Yüklemi gereklilik kipinin üçüncü kişi çekimi olan cümlelerde de, fiilin öznesi bazan üçüncü kişi değil, birinci kişidir. Bu cümlelerde de özne gösterilmez::

Şimdi eve gitmeli. (gidecek olan, ben'im, yani birinci teklik kişi.)

c. Cevap olarak kullandığımız kalıplaşmış sözlerden oluşan cümlelerde özne gösterilmez:

Bizimle Ankara'ya gelir misin? Olur.

d. Yüklemi anlamca kaynaşmış birleşik fiil olan cümlelerde, eğer yüklem kendi içerisinde “özne + yüklem (buna başka öğeler de eklenebilir)” kuruluşunda ise, bu yüklem oluşturduğu cümlelerde (yüklem yapısı içinde yer alandan başka) özne bulunmaz. Dolayısı ile, bu tip cümlelerde de özne gösterilmez.

Penaltı düdüğü çalındığında yüreğim ağzıma gelmişti.

zarf

yüklem